

Otępienie w praktyce
Warszawa 9-10 czerwca 2017

Prawne aspekty otępienia

Inga Markiewicz
Klinika Psychiatrii Sądowej IPiN

Osoba z otępieniem w polskim prawie

Prawo cywilne

- czynności prawne *inter vivos* (np. sprzedaż, darowizna, umowa dożywocia)
- oraz *mortis causa* (*testament*)
- Ubezwłasnowolnienie
- Zgoda na hospitalizację/zabiegi
- Sprawy małżeńskie
- Sprawy opiekuńcze

Prawo karne

- Poczytalność i środki zabezpieczające
- Zdolność do uczestnictwa w postępowaniu
- Zdolność do odbywania kary

Kompetencje w otępieniu

- **Zdolność do zawierania umów, przeprowadzenia operacji finansowych, testowania**
  - w oparciu o wiedzę deklaratywną posiadanych i gromadzonych faktów, umiejętności, planów (posiadane dobra, stan konta itp.)
  - wiedza o procedurach: umiejętności, typowe i wyjątkowe, czynności zautomatyzowane np. liczenie
  - zdolność do decydowania z uwzględnieniem oceny sytuacji, planowania podejmowanych decyzji oraz oceny ryzyka oszustwa, przymusu czy manipulacji
- **Decyzje zdrowotne**
  - Ocena stanu zdrowia, stopień rozumienia informacji (w procedurze informed consent), dyscyplina w utrzymaniu zdrowia i leczeniu
- **Samodzielność życiowa**
  - Stopień samodzielności życia, funkcjonowania w miejscu zamieszkania (sprzątanie, pranie, zakupy, posiłki, przemieszczanie się, higiena osobista itd.)
  - Przemieszczanie się (samodzielne prowadzenie pojazdu - rodzaj, stopień trudności; korzystanie z transportu publ.

Plan prezentacji

- Osoba z otępieniem w polskim prawie
- Zdolność do czynności prawnych osób dotkniętych otępieniem
- Ochrona prawna osób dotkniętych otępieniem
- Ważność czynności prawnych osób dotkniętych otępieniem
  - umowy/wady oświadczenia woli
  - zdolność testowania
- Instytucja ubezwłasnowolnienia
- Zgoda na hospitalizację psychiatryczną

Zdolność do czynności prawnych

Zdolność do **nabywania praw i zaciągania zobowiązań**; możliwość podejmowania decyzji, które mają znaczenie prawne

Możliwość dokonywania **we własnym imieniu** czynności prawnych mających na celu powstanie, zmianę lub ustanie stosunku prawnego

Zdolność do czynności prawnych

Podstawowe czynności prawne

sprzedaż

pożyczka

testament

darowizna

Zdolność do czynności prawnych

Pełna

Ograniczona

Brak

Zdolność do czynności prawnych a WIEK

<13 r.ż.

- **Brak** zdolności do cz. pr. (dzieci)

13-18 r.ż.

- **Ograniczona** zdolność do cz. pr. (młodzież)

> 18 r.ż.

- **Pełna** zdolność do cz. pr. (dorośli)

Czynniki warunkujące zdolność do czynności prawnych

Wiek

Choroba
psychiczna

Niedorozwój
umysłowy

Inne zaburzenia psychiczne
(zw. także z narkomanią,
alkoholizmem)

+ OTĘPIENIE

Zdolność do czynności prawnych a otępienie

- Związane z naturalnym procesem starzenia
- Związane z chorobą organiczną

SKUTEK – czy doszło do takiego otępienia
że osoba:

```
graph TD; A[SKUTEK – czy doszło do takiego otępienia że osoba:] --> B[Nie ma możliwości pokierowania swoim postępowaniem]; A --> C[Ma możliwość pokierowania, ale potrzebna jest jej pomoc];
```

Nie ma możliwości
pokierowania swoim
postępowaniem

Ma możliwość
pokierowania, ale
potrzebna jest jej pomoc

Zdolność do czynności prawnych a ważność zawieranych umów

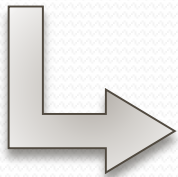
Pełna – umowa ważna

Ograniczona – do ważności umowy niezbędna jest
zgoda przedstawiciela ustawowego

Brak – umowa nieważna

Prawna ochrona osoby dotkniętej otepieniem

Sąd może unieważnić czynność prawną, jeśli wola jakiejś osoby została oświadczona wadliwie

tzw.
wady oświadczenia woli

(art. 82 - 88 kc)

Ochrona osoby dotkniętej otępieniem

Wady oświadczenia woli

**Brak
świadomości**

Pozorność

Błąd

**Brak
swobody**

Groźba

Podstęp

Ochrona osoby dotkniętej otępieniem

Brak świadomości, brak swobody

art. 82 kc

Nieważne jest **oświadczenie woli** złożone przez osobę, która z jakichkolwiek powodów znajdowała się **w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli**. Dotyczy to w szczególności choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego, chociażby nawet przemijającego zaburzenia czynności psychicznych.

Ochrona osoby dotkniętej otępieniem

Zdolność testowania

Art. 945 § 1 kc

Testament jest **nieważny**, jeżeli został sporządzony:

- 1) w stanie wyłączającym **świadome lub swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli**;
- 2) pod wpływem **błędu** uzasadniającego przypuszczenie, że gdyby spadkodawca nie działał pod wpływem błędu, nie sporządziłby testamentu tej treści;
- 3) pod wpływem **groźby**

Brak świadomości

- Rozumienie NIE dosłowne;
- Brak rozeznania i oceny rzeczywistej sytuacji
- Niemożności zrozumienia posunięć własnych lub innych
- Niezdawaniem sobie sprawy ze znaczenia swego postępowania
- Oświadczający wolę musi „być świadomy” treści swojej decyzji i jej skutków
- Chodzi o wydolność funkcji poznawczych, co pozwala na rozumienie stojącego przed nim problemu i rozwiązanie zgodne z własnymi zamierzeniami.

Brak swobody

- Możliwość wolnego wyboru jest **całkowicie wyłączona**
- Brak możliwości podjęcia decyzji w warunkach wolnych od wszelkich oddziaływań, zarówno zewnętrznych, jak i wynikających z istniejących objawów zaburzeń psychicznych, nad którymi oświadczający wolę nie mógłby zapanować
- Swoboda decyzji wykluczona jest przy braku jej świadomości

Ochrona osoby dotkniętej ośpieniem

Błąd, podstęp

Błąd

W razie błędu co do treści czynności prawnej **można uchylić się od skutków prawnych** swego oświadczenia woli (art. 84kc)

- (...) błąd istotny

Podstęp

Jeżeli błąd wywołała druga strona podstępnie, **uchylenie się od skutków prawnych** oświadczenia woli złożonego pod wpływem błędu może nastąpić także wtedy, gdy błąd nie był istotny (art. 86kc)

Ochrona osoby dotkniętej otępieniem

Groźba

Kto złożył oświadczenie woli pod wpływem bezprawnej groźby drugiej strony lub osoby trzeciej, ten **może uchylić się od skutków prawnych swego oświadczenia**, jeżeli z okoliczności wynika, że mógł się obawiać, iż jemu samemu lub innej osobie grozi poważne niebezpieczeństwo osobiste lub majątkowe (art. 87 kc)

Ochrona testatora dotkniętego otepieniem

„Testator **nie musi** kierować się przy sporządzaniu testamentu względami racjonalnymi (rozsądnymi), może kierować się humorami, kapryсами, zbytnią uczuciowością, złośliwością.

Zachowanie spadkodawcy nie podlega bowiem ocenie z punktu widzenia zasad zdrowego rozsądku”

Niedośpiał M., Testament w polskim prawie cywilnym. Zagadnienia ogólne, Uniwersytet Jagielloński, Rozprawy habilitacyjne Nr 209, Kraków 1991, str. 51.

Ochrona osoby dotkniętej otępieniem

Wyzysk

Jeżeli jedna ze stron, wyzyskując przymusowe położenie, niedoświadczenie lub niedoświadczanie drugiej strony, w zamian za swoje świadczenie, którego wartość w chwili zawarcia umowy przewyższa w rażąco stopniu wartość jej własnego świadczenia (...)
druga strona **może żądać unieważnienia umowy**
(art. 388 § 1)

Ochrona osoby dotkniętej otępieniem

Instytucja ubezwłasnowolnienia

Ubezwłasnowolnienie całkowite

Ubezwłasnowolnienie częściowe

Podmioty uprawnione do złożenia wniosku o ubezwłasnowolnienie (art. 545 kpc)

- małżonek osoby, której dotyczy wniosek
- jej krewni w linii prostej oraz rodzeństwo
- jej przedstawiciel ustawowy
- Rzecznik Praw Obywatelskich
- Prokurator

Treść wniosku o ubezwłasnowolnienie

- ogólne wymogi dotyczące pisma procesowego (art. 126, 187, 511 kpc)
- żądanie ubezwłasnowolnienia, z określeniem rodzaju
- określenie przyczyny (art. 13 czy 16 kc)
- wskazanie legitymacji do złożenia wniosku,
- świadectwo lekarskie wydane przez psychiatrę o stanie psychicznym osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie, lub opinia psychologa o stopniu upośledzenie umysłowego albo zaświadczenie poradni przeciwalkoholowej lub zaświadczenie z poradni leczenia uzależnień (art. 552 kpc)

Postępowanie dowodowe

Celem postępowania jest ustalenie:

- stanu zdrowia
- sytuacji osobistej, zawodowej i majątkowej osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie
- rodzaju spraw wymagających prowadzenia przez tę osobę
- sposobu zaspokajania jej potrzeb życiowych
- **oblig!** wysłuchanie osoby, której dotyczy wnioski **w obecności biegłego psychologa oraz w zależności od stanu zdrowia psychiatry lub neurologa** (art. 547)
- **opinia biegłego psychiatry lub neurologa, a także psychologa**

Ubezważnowolnienie całkowite osoby z ołępieniem

Przesłanki

wiek
powyżej
13 lat

**Choroba psychiczna,
niedorozwój
umysłowy lub innego
rodzaju zaburzenia
psychiczne, w
szczególności
pijaństwo/ narkomania
(element psychiatryczny,
biologiczny)**

**Z w/w powodów
nie jest w stanie
kierować swym
postępowaniem
(element
psychologiczny)**

Opiekun !

Skutki prawne ubezwłasnowolnienia całkowitego

Powoduje **utratę** zdolności do czynności prawnych

Pozbawia osobę możliwości podejmowania czynności prawnych (np. zawierania umów)

Czynności podejmuje opiekun

Możliwość zawierania umów w drobnych bieżących sprawach życia codziennego

Ubezważnowolnienie częściowe osoby z otepieniem

Przesłanki

wiek –
osoba
**pełnolet
nia**

**Choroba psychiczna,
niedorozwój
umysłowy lub innego
rodzaju zaburzenia
psychiczne, w
szczególności
pijaństwo/ narkomania
(element psychiatryczny,
biologiczny)**

Stan tej osoby nie
uzasadnia
ubezważnowolni
enia całkowitego,
lecz **potrzebna
jest pomoc do
prowadzenia jej
spraw** (element
psychologiczny)

Kurator !

Skutki prawne ubezwłasnowolnienia częściowego

Ustanowienie kuratora

Ważne czynności prawne – wyłącznie za zgodą kuratora

Możliwość zawierania umów w drobnych bieżących sprawach życia codziennego

Dysponowanie swoim zarobkiem

Osoba ubezwłasnowolniona całkowicie **nie może**

- zawrzeć umowy
- sporządzić testamentu (opiekun nie może tego zrobić w jego imieniu)
- być wykonawcą testamentu
- zawrzeć małżeństwa
- sprawować władzy rodzicielskiej
- przysposobić, uznać dziecka (mężczyzna)
- być opiekunem prawnym, kuratorem
- traci władzę rodzicielską nad swoimi dziećmi
- mieć czynnego i biernego prawa wyborczego
- wykonywać niektórych zawodów (sędziego, prokuratora, adwokata, pracownika państwowego, notariusza)
- sama podjąć decyzji o leczeniu, także leczeniu psychiatrycznym, wyrazić zgody na niektóre badania, operację
- nawiązać stosunku pracy
- wziąć kredytu, pożyczki z banku, nie może składać wniosków o pomoc socjalną
- odbierać renty socjalnej lub innych świadczeń, np. alimentów

Osoba ubezwłasnowolniona

częściowo **może**

- dokonywać czynności prawnych za zgodą kuratora, lub sama dokonać czynności zobowiązująco-rozporządzających, ale do ważności potrzebna zgoda kuratora (potwierdzenie przez niego umowy)
- rozporządzać przedmiotami oddanymi do jej użytku, w tym swoim zarobkiem
- bez zgody kuratora dokonywać drobnych czynności w bieżących sprawach życia codziennego
- samodzielnie nawiązać stosunek pracy
- być spadkobiercą (ale sama nie może sporządzić testamentu)
- przyjąć darowiznę
- zawrzeć małżeństwo, jeśli uzyska zgodę sądu
- nie może sprawować władzy rodzicielskiej
- nie może przysposobić dziecka, być opiekunem, kuratorem
- nie ma czynnego i biernego prawa wyborczego
- nie może wykonywać niektórych zawodów (sędziego, prokuratora, adwokata, pracownika państwowego, notariusza)

Ubezważnowolnienie a wolności i prawa człowieka

PRAWO

do:

Wolności

Poszanowania
godności

Prywatności

Decydowania o swoim
życiu osobistym

Ubezważasnowolnienie a ochrona praw

- Ma służyć **pomocy i opiece** osobom, które nie potrafią się same o siebie zatroszczyć (opiekun, kurator)
- Cel- **dobro osoby, która ma być ubezważasnowolniona**, a nigdy korzyści osobiste czy finansowe innych osób
- Ochrona interesów osób wymagających tego ze względu na swoją kondycję psychofizyczną

Poglądy na ubezwłasnowolnienie

Zwolennicy

- ubezwłasnowolnienie to forma ochrony ludzi chorych, upośledzonych, przed skutkami nieodpowiedzialnych, rujnujących życie decyzji

Przeciwnicy

- ubezwłasnowolnienie to anachronizm, zamach na prawa obywatelskie osób nieporadnych życiowo i ich stygmatyzacja

Ubezważnowolnienie a zgoda na leczenie

Pacjent
**niezdolny do
wyrażenia
zgody**
lub
**ubezważnowol
niony
całkowicie**

Zgoda **opiekuna**
(gdy jest opiekun)

Zgoda **sądu
opiekuńczego** (gdy
brak opiekuna)

Przyjęcie do szpitala psychiatrycznego

Zgoda pacjenta

Brak zgody pacjenta

Brak możliwości
wyrażenia zgody

Hospitalizacja psychiatryczna

Pacjent
niezdolny do
wyrażenia zgody

Art. **22** u.o.z.p.

Brak zgody pacjenta

Art. **23** u.o.z.p.

Art. **24** u.o.z.p.

Tryb wnioskowy

Art. **29** u.o.z.p.

Otępienie w prawie karnym

Odpowiedzialność karna sprawców
dotkniętych otępieniem
(poczytalność/niepoczytalność)

Zdolność do uczestnictwa
w postępowaniu karnym

Prognoza
kryminologiczna

Zdolność do
odbywania kary

Środki
zabezpieczające

Otępienie a małżeństwo

Zdolność do zawarcia małżeństwa

Przeszkody małżeńskie

- Wiek
- Ubezważnowolnienie całkowite
- Choroba psychiczna, niedorozwój umysłowy
- Brak świadomości
- Błąd co do tożsamości drugiej str.
- Groźba bezprawna

Wady oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński:

brak świadomości i swobody, błąd, podstęp, groźba

Unieważnienie małżeństwa

- jeżeli oświadczenie zostało złożone przez osobę, która z jakichkolwiek powodów znajdowała się w stanie **wyłączającym świadome wyrażenie woli**

Podsumowanie

- Wielość sytuacji życiowych wymagających świadomych decyzji i mających kluczowe znaczenie dla osoby dotkniętej otępieniem
- Upośledzenie funkcji poznawczych w otępieniach wpływa znacząco na skutki dokonywanych czynności prawnych
- Konieczna jest znajomość podstawowych zagadnień prawnych przez lekarzy prowadzących osoby z otępieniem, a w szczególności przez lekarzy opiniujących w sprawach toczących się przed organami procesowymi, a dotyczących tych osób z otępieniem